

VANDEN VOS REYNAERDE

Vanden vos Reynaerde
Willem die *Madocke* maecte

Vertaling: Bas Jongenelen

Tilburg 2024

Omslagontwerp: O.B. Kunst

Omslagillustratie: <https://stablediffusionweb.com/>

Druk en distributie: www.bravenewbooks.nl

ISBN 9789464926255 (harde kaft)

ISBN 9789464926262 (slappe kaft)

© 2024 Bas Jongenelen

Inleiding

Er valt heel veel over *Vanden Vos Reynaerde* te vertellen, ik wil het beknopt houden. Wie min of meer alles wil weten over de *Reynaert* kan onder meer en onder andere terecht bij Lulofs (1975), Wackers (1986), Wenseleer (1993), Daele (1994), Broens (2022), Oostrom (2023) en de edities en vertalingen die ik verderop in deze inleiding noem (die edities en vertalingen hebben meestal leerzame inleidingen en / of nawoorden).

Vanden vos Reynaerde is geschreven ergens tussen 1257 en 1271 en gaat over Reynaert de vos die voor koning Nobel de leeuw moet verschijnen, omdat hij aangeklaagd wordt voor moord. Bruun de beer en Tybeert de kater krijgen de vos niet mee, maar Grimbeert de das wel. De vos wordt ter dood veroordeeld. Maar omdat hij een geheime schat kent, krijgt hij gratie van de koning. Bovendien weet Reynaert wraak te nemen op zijn vijanden. Dit is in het kort het verhaal zoals Willem die *Madocke* maecte het opgeschreven heeft – hoewel hij er gelukkig wel een wat langer verhaal van heeft gemaakt. En een beter verhaal ook. Goed verhaal, lekker lang. Sterker nog, *Vanden vos Reynaerde* is een van de allerbeste verhalen uit de Nederlandse literatuur, en als je het mij vraagt, dan is het het allerbeste verhaal uit de Nederlandse literatuur.

Wie dat allerbeste verhaal uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis geschreven heeft, is onbekend. Hij noemt zich ‘Willem die *Madocke* maecte’, maar dat schiet niet erg op. *Madocke* is de titel van een boek, dus de auteur van de *Reynaert* heeft dus nog een boek geschreven. Helaas is *Madocke* ons onbekend. Dat schiet niet erg op. Daarnaast is ‘Willem’ een heel normale naam, ook in de Middeleeuwen al. Er moeten honderden Willems hebben rondgelopen toen de *Reynaert* geschreven werd. Toch is het mogelijk om wat te trechteren. Willem schreef Nederlands, maar met een sterk Vlaams accent. We kunnen dus alle Willems buiten Vlaanderen wegstrepen. Daarnaast was Willem op de hoogte van juridische zaken, aangezien er in de *Reynaert* een aantal typisch juridische tradities voorkomen. Willem heeft dus gestudeerd. Dat Willem diverse taalgrapjes maakt, geeft aan dat hij Frans en Latijn sprak. Zo zijn er nog wel wat dingen die door Rik van Daele op een rijtje zijn gezet, om uit te komen bij Willem van Boudelo (Daele 2005). Er is echter niet zo heel veel over deze Willem bekend. Zijn geboortjaar? Onbekend. Zijn sterfjaar? Voor juli 1261. Hij is, met andere woorden, vrij anoniem. Ach, het doet er ook niet precies toe welke Willem *Vanden vos Reynaerde* geschreven heeft, we zijn blij dát er ene Willem *Vanden vos Reynaerde* geschreven heeft. Het gaat immers om de literaire tekst en niet om de literator.

Het boek dat u nu in handen heeft, is na deze inleiding vormgegeven in twee kolommen. Dat ziet er lekker Middeleeuws uit, maar dat is niet de reden waarom ik dat gedaan heb. De echte reden is dat in de linker kolom de Middelnederlandse tekst staat en in de rechter mijn vertaling. Ik ontkom er niet aan om iets te zeggen waar de tekst in de linker kolom vandaan komt. Is dat de echte oorspronkelijke tekst? Het verhaal zoals de schrijver het geschreven en bedoeld heeft? Eh... nee. En een beetje ja. Wie een Middeleeuws boek overtuikt, maakt een editie (ook wel ‘teksteditie’ genoemd). Mijn editie heb ik niet helemaal zelf gemaakt. Ik heb geen Middeleeuws handschrift op mijn bureau gehad om dat zo goed mogelijk over te tikken. Ook heb ik niet de facsimile-editie van *Van den Vos Reynaerde* (z.j., editie Janssens e.a., pp. 10-51) gebruikt (een facsimile-editie is een fotografische herdruk). Mijn editie is een combinatie van diverse edities die eerder gepubliceerd zijn. Allereerst is er die hiervoor genoemde facsimile, maar om eerlijk te zijn heb ik die alleen opengeslagen om ernaar te kijken. Als ik wilde weten wat er echt in de tekst staat, dan was de strikt diplomatische editie van Brinkman & Schenkel zeer hulpvaardig (*Comburgse handschrift* 1997, II, pp. 859-940). Wanneer het op tekstinterpretatie aankwam, boden de kritische edities van F. Lulofs (*Van den vos Reynaerde* 1983, editie Lulofs), van het Reynaertgenootschap (*Van den vos*

Reynaerde z.j., editie Reynaertgenootschap) en van André Bouwman & Bart Besamusca (*Van den vos Reynaerde* 2001, editie Bouwman & Besamusca) bijzonder behulpzaam. Edities die gebaseerd zijn op het Dyckse handschrift (*Reinaert de vos* 1917, editie Dijkstra en *Van den vos Reynaerde* 2023, editie Biesheuvel & Van Oostrom) heb ik niet gebruikt.

Mijn editie is dus op basis van het Comburgse handschrift, maar ik heb wel een paar ingrepen gedaan – zoals andere editeurs dat soms ook gedaan hebben. De opvallendste is die in regel 1. In het handschrift staat ‘Willem die vele bouke maecte’, maar dat ‘vele bouke’ is een latere toevoeging, nadat er iets anders was weggekrast. Dat andere is ‘Madocke’, vandaar dat er in deze editie dus ‘Madocke’ staat. En zo zijn er nog wat dingen, bijv. in regel 680. Er staat in het handschrift dat Reynaert de wiggen weghaalt, maar dat is onlogisch. Het is Bruun die zelf de wiggen wegtrapt. Reynaert houdt schone handen, hij zorgt door middel van zijn praatjes en zijn sluwheid dat zijn tegenstanders in de val lopen. Door ervoor te zorgen dat hij nergens aankomt, kan hij de dans ontspringen. Als Reynaert de wiggen weg zou hebben gehaald, dan was het een duidelijke zaak: Reynaert is schuldig aan ernstige mishandeling en poging tot moord.

Her en der zijn er nog wat regels veranderd en toegevoegd, ik heb hierin voor een deel de editie van Lulofs gevolgd – maar ook weer niet overal. Voor mijn editie, die niet wetenschappelijk is, maakt het niet uit welke regels dit betreft (het is te zien aan de regelnummering, de toegevoegde regels zijn niet meegenomen in de regelnummering). Ook de laatste paar regels zijn wat anders dan die van het Comburgse handschrift. Het is aannemelijk dat de laatste paar regels het acrostichon ‘bi willeme’ bevatten, maar dat de kopiist van ‘Comburg’ niet goed opgelet had. Het Comburgse handschrift is dus niet helemaal correct, ik heb Lulofs gevolgd die in zijn editie een verbetering heeft aangebracht.

Helaas hebben we het boek dat Willem zelf en eigenhandig geschreven heeft (de autograaf) niet meer. Misschien zijn er nog veel meer fouten, onjuistheden en vergissingen... we weten het niet.

Althans, we weten best veel, omdat er naast ‘Comburg’ ook nog een volledige *Reynaert* overgeleverd is in het zogeheten Dyckse handschrift. En er zijn nog wat losse fragmenten. Alles bij elkaar is voor de Reynaerdisten en Reynaerdologen genoeg te onderzoeken over verschillen en overeenkomsten. Komen we op die manier dichterbij de brontekst? Ja. Maar we komen nooit tot de brontekst zelf. Tenzij Willems autograaf gevonden wordt. Die kans acht ik klein. Het heeft geen zin om te treuren en te zeuren over wat we allemaal niet hebben. Laten we blij zijn met wat we wel hebben, en dat is het verhaal over Reynaert de vos. Wat een prachtverhaal is dat! Goh, hebben we gewoon!

Voordat we gaan lezen, moeten we een paar dingen weten. Reynaert wordt aangeklaagd, blijkbaar is er dus iets aan het verhaal voorafgegaan. Het lijkt dat *Vanden vos Reynaerde* ab ovo begint, met die hofdag tijdens Pinksteren, maar dat is schijn. Er ligt een hele geschiedenis die vooral gaat over de rivaliteit tussen Ysengrijn en Reynaert. Daar zit heel veel oud zeer. Ysengrijn heeft Reynaert een aantal keer bedrogen en Reynaert heeft wraak gezworen. Deze rivaliteit is het best te lezen in de roman *Ysengrimus* (*Ysengrimus* 1997; *Ysengrimus* 2013). Deze Latijnse dierenroman is de voorgeschiedenis en *Vanden vos Reynaerde* maakt het af. Eigenlijk zou je deze werken als tweeluik moeten lezen om het geheel goed te kunnen begrijpen en te duiden.

In eerste instantie waren de wolf en de vos vrienden, maar de wolf heeft de vos een aantal keer zo bedrogen dat de vos wraak zwoor. Het eerste bedrog ging over een man met een mooie grote gedroogde ham op zijn nek. Reynaert en Ysengrijn spraken af dat Reynaert zich dood zou houden op het pad voor de man. Dan zou de man de ham neerleggen om de dode vos op te pakken. Op dat moment zou Ysengrijn de ham stelen en zouden ze allebei wegrennen. De ham zou eerlijk verdeeld worden. Zo gezegd, zo gedaan. Maar toen zij elkaar weer ontmoetten, had Ysengrijn de ham helemaal op. Hij gaf het

touwtje waar de ham aan te drogen had gehangen aan Reynaert om daar maar op te knauwen – want dat touwtje had ook precies de lekkere smaak van de ham. Een andere keer kwamen ze een kar met vis tegen, Reynaert sprong stiekem op de kar en gooide de vissen ervan af. Ysengrijn zou de vissen oppakken om ze later eerlijk te verdelen. Maar helaas voor Reynaert, vrat hij ze allemaal op.

Reynaert zon daarna op wraak jegens zijn onbetrouwbare partner in crime. Een van de verhalen daarover gaat dat het vroom en dat de vos en de wolf honger hadden. Reynaert zou Ysengrijn wel leren vissen en hij leidde hem naar een meertje. ‘Stop je staart in het water, dan zullen de vissen vanzelf bijten, je moet wel geduld hebben.’ De wolf deed zijn staart in het water en wachtte en wachtte en wachtte. Ondertussen stal Reynaert een kip. De dorpsbewoners zagen dat en renden hem achterna. Reynaert rende langs het meertje dat inmiddels dichtgevroren was. Ysengrijn zat in de val, want zijn staart was vastgevroren in het ijs. De dorpsbewoners zagen de wolf en besloten hun energie op hem te richten en om de vos de vos te laten. Ze begonnen Ysengrijn af te ranselen. Iemand hief zijn bijl voor een dodelijke slag, maar Ysengrijn wist de slag deels te ontwijken. De bijl raakte zijn staart en hakte deze er dus af. Zo kon de wolf toch ontsnappen – maar zijn staart was hij kwijt. Steeds wordt Ysengrijn in de *Ysengrimus*-hoofdstukken enorm toegetakeld. Het is dus logisch dat de wolf een van de belangrijkste klagers is bij koning Nobel over Reynaert.

Het verhaal van de Reynaert is prima te vertalen, ook al zitten er her en der wat typisch Middeleeuwse gebruiken en gewoontes in die niet helemaal goed te volgen zijn. Zo moet je in r. 2885 weten dat ze toen bij jachtvogels de ogen dichtnaaiden (en dat die vogels dat natuurlijk niet prettig vonden) om hen handtam te maken. Maar sommige dingen zijn niet vertaalbaar, zoals namen. Dat het Franse hondje Cortoys heet, is onvertaalbaar, want ‘Hoofs’ dekt de Franse lading niet. Wel is dan duidelijk dat het hondje zich juist niet hoofs gedraagt – omdat hij zo heet. De haas Cuwaert doet ons misschien denken aan het Engelse ‘coward’ (lafaard), maar het is waarschijnlijker dat het een woordspeling is op ‘culwaarts’: ‘op de anus gericht’. Maar moet Cuwaert dan in vertaling Opdeanusgericht heten? Nee. Zo heb ik ook Julocke laten staan, en er geen Jou-lok-ik van gemaakt. Wel heb ik de naam van de wolvin aangepast. Als basis heet zij Haersint (Haar zint het), op verschillende manier gespeld – maar met de spelling keek men niet zo nauw in de Middeleeuwen. Later in het verhaal heet Haersint echter Yswenden, Arsenden en Herswint (in diverse spellingvarianten). Waarom dat is, is onduidelijk. Arsenden betekent Aarseinde, Herswint betekent Aarswind, maar waar Yswenden op slaat? Daar hebben we niet echt een idee van. Bovendien is er geen goed antwoord te geven op die verschillende namen van de maîtresse van Reynaert. In zo’n geval treedt de eerste wet van Jongenelen in werking: als we niet goed weten wat er staat, dan zal het wel een grap zijn. Humor is situationeel en wanneer we de situatie niet kennen, dan snappen we de grap niet. Er gebeurt iets met die namen van Haersint, maar wat? We weten het niet, maar volgens de eerste wet van Jongenelen moet men dat toen ongelooflijk grappig gevonden hebben. De tweede wet van Jongenelen zegt dat onbegrepen grappen een seksuele lading hebben. Haar-zint-het, Aarseinde en Aarswind... ze hebben alle drie iets te maken met de openingen aan de achterzijde van de wolvin. Ik denk, en ik baseer mij op de tweede wet van Jongenelen, dat Yswende ook iets seksueels moet zijn. En dat die hele trits van verschillende namen héél erg seksueel getint zijn.

Ik ben met mijn vertaling zeer schatplichtig aan al die andere vertalers die mij voorgegaan zijn en die stuk voor stuk zeer knap werk geleverd hebben. Het zijn vooral vertalingen in versvorm die gepubliceerd zijn, ondanks het gezegde ‘van dichten com mi cleine bate.’ Zoals Ernst van Altena (*Reynaert de vos* 1979), René Broens (*Reynaert de vos* 2010), Walter Verniers (*Van den vos Reynaerde* 2012), René Broens (Willem 2020) en Ard Posthuma (*Reynaert de vos* 2020). Inderdaad, René Broens heeft de *Reynaert* twee keer vertaald. De uitgave uit 2010 is een bijzondere, omdat het een graphic novel is, geïllustreerd door

Marc Legendre – en het is een van de alleraardigste graphic novels ooit gemaakt. Komt u een exemplaar tegen, aarzel niet om het aan te schaffen. Een speciale vermelding verdient Hubert Slings voor zijn vertaling voor middelbare scholieren (*Reynaert de vos* 1999). In die uitgave staat niet de hele *Reynaert*, maar die lacune wordt gevuld met heel veel informatie over de context van het verhaal binnen de Middeleeuwse literatuur en cultuur. Binnen honderd pagina's kom je zowat alles te weten over de *Reynaert*, wat een weelde! Ook de prozavertaling van André Bouwman & Bart Besamusca is heel erg goed, hun vertaling leest als een roman, terwijl hun tekst heel erg dicht bij het origineel blijft. Helaas is deze vertaling in een tijdschrift gepubliceerd in plaats van in een boek, maar gelukkig is dit tijdschrift gratis online te lezen (Bouwman & Besamusca 2007).

Ondanks al die vertalingen die voorhanden zijn, heb ik gemeend er nog een vertaling aan toe te moeten voegen. Ik miste een zo letterlijk mogelijke regel-voor-regel-vertaling. Wat er niet is, moet je zelf maken. Mijn vertaling is niet poëtisch en het is niet een lekkerlopende prozavertaling, maar het is wel een vertaling die per regel weergeeft wat er staat. En ja, dit levert geregeld kromme zinnen en scholierenproza op. Een voorbeeld is regel 762: 'Hi quam ghelopen vele zeere.' Dit betekent zoiets als 'Hij rende er snel naartoe.' Maar eigenlijk staat er 'Hij kwam gelopen met veel moeite.' Dat 'met veel moeite' kan echter gelezen worden dat als iemand slecht ter been is, dat het hem veel moeite kost om te lopen. En dat is niet de bedoeling. Ik heb daarom gekozen voor 'Hij kwam heel hard gelopen.' Dat is een kromme zin, maar ik wilde dat 'lopen' er wel in hebben, vandaar dat ik niet gekozen heb voor 'rennen'; 'vele zere' is dan 'heel hard' geworden. Nee, fraai is de vertaling niet – maar je ziet wel hoe de Middelnederlandse regel gelezen moet worden.

Mijn vertaling is niet bedoeld om zelfstandig te lezen, mijn vertaling is bedoeld om het origineel goed te kunnen lezen. Wat ik gedaan heb is vooral functioneel, niet esthetisch en doet eigenlijk geen recht aan het stilistische meesterwerk van Willem. Hopelijk spoort mijn vertaling u aan om het origineel van de weeromstuit juist wel te lezen. Want door met het boek van Willem terug te gaan naar de Middeleeuwen, naar de tijd dat de dieren nog konden spreken is een enorm genot.

Ik wilde het beknopt houden, maar dat is me toch niet helemaal gelukt. Als iemand zegt dat hij het kort wil houden, bereidt u zich dan voor op een lange zit. Omgekeerd is dat ook het geval: als iemand beweert een lang verhaal te hebben, dan valt het eigenlijk altijd wel mee. Mensen doen nooit wat zij zeggen te doen, mensen zijn net als *Reynaert de vos*: niet te vertrouwen.

Bas Jongenelen

Gebanteerde literatuur

- Bouwman, André & Bart Besamusca (2007). Over de vos Reynaert. Een prozavertaling van *Van den vos Reynaerde*, in: *Tiecelijn*. Jaargang 20, pp. 106-140:
https://www.dbnl.org/tekst/_tie002200701_01/_tie002200701_01_0007.php
- Broens, René (2022). *Het Reynaertraadsel*. Stichting Voetnoot
- *Comburgse handschrift, Het* (1997, editie Herman Brinkman & Janny Schenkel). Twee delen. Uitgeverij Verloren
- Daele, R. van (1994). *Ruimte en naamgeving in Van den vos Reynaerde*. Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde
- Daele, Rik van (2005). *Tiecelijn*. Jaargang 18, pp. 179-205:
https://www.dbnl.org/tekst/_tie002200501_01/_tie002200501_01_0086.php
- Lulofs, F. (1975), *Nu gaet reynaerde al huten spele. Over commentaar en interpretatie*. Thespa
- Oostrom, Frits van (2023). *De Reynaert, Leven met een middeleeuws meesterwerk*. Prometheus
- *Reinaert de vos* (1917, editie R. Dijkstra). Nijgh & Van Ditmar's uitgevers-mij
- *Reinaert de vos* (1979, vertaald door Ernst van Altena). Uitgeverij Ploegsma
- *Reinaert de vos* (1999, samengesteld door Hubert Slings). Amsterdam University Press
- *Reynaert de vos* (2010, vertaald door René Broens). Uitgeverij Atlas
- *Reynaert de vos* (2020, vertaald door Ard Posthuma). Uitgeverij Kleine Uil
- *Van den vos Reynaerde* (1983, editie F. Lulofs). Wolters-Noordhoff
- *Van den vos Reynaerde* (2001, editie André Bouwman & Bart Besamusca). Uitgeverij Bert Bakker
- *Van den vos Reynaerde* (2012, vertaald door Walter Verniers). Reynaertgenootschap:
<https://www.reynaertgenootschap.be/wp-content/uploads/2021/07/2012-Walter-Verniers-nieuwe-vertaling.pdf>
- *Van den vos Reynaerde* (2023, editie Ingrid Biesheuvel & Frits van Oostrom). In: Oostrom (2023). pp. 485-591
- *Van den Vos Reynaerde* (z.j., editie Jozef Janssens, Rik van Daele, Veerle Uyttersprot & Jo de Vos). Davidsfonds
- *Van den vos Reynaerde* (z.j., editie Reynaertgenootschap). Op: <https://www.reynaertgenootschap.be/teksten/van-den-vos-reynaerde-naar-het-comburgse-handschrift/> (geraadpleegd op 12 nov. 2023)
- Wackers, P.W.M. (1986). *De waarheid als leugen. Een interpretatie van Reynaerts historie*. H&S
- Wenseleer, Luk (1993). *De pels van de vos. Historische achtergronden van de middeleeuwse Reinaert-satire*. Meulenhoff / Kritik
- Willem (2020, vertaald door René Broens). *Reynaert de vos*. Stichting Voetnoot
- *Ysengrimus* (1997, vertaald door Mark Nieuwenhuis). Em. Querido's Uitgeverij
- *Ysengrimus* (2013, editie en vertaling door Jill Mann). Harvard University Press

Vanden Vos Reynaerde

| *Reynaert de Vos*